НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

Вольнова Леся Миколаївна

УДК 37.013.42-0.53.6

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ВАЖКОВИХОВУВАНИМИ НЕПОВНОЛІТНІМИ

(для студентів спеціальності „Соціальна педагогіка. Практична психологія", студентів інших суміжних спеціальностей, вчителів, вихователів)

Київ-2008

Автор:

Вольнова Леся Миколаївна – кандидат педагогічних наук, в.о. доцента кафедри галузевої психології та психології управління, Інститут соціальної роботи та управління

УДК 37.013.42-0.53.6

Вольнова Л. М. Методичні рекомендації щодо психолого-педагогічної роботи з важковиховуваними неповнолітніми. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2008. – 43 с.

Дані методичні рекомендації призначені для поглиблення знань у студентів та розширення їх у фахівців соціально-педагогічної сфери щодо роботи з важковиховуваними, або так званими проблемними дітьми, озброєння їх необхідним психодіагностичним інструментарієм та порадами щодо організації групової роботи з конкретними категоріями важковиховуваних.

Рекомендації розроблено щодо їх втілення у площині практичної діяльності загальноосвітніх шкіл та інших закладів, що проводять відповідну навчально-виховну роботу.

Рецензенти:

О. Б. Мельничук – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри галузевої психології та психології управління, Інститут соціальної роботи та управління

П. М. Гусак – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки, Волинський національний університет імені Лесі Українки

ЗМІСТ

Передмова 3

1. Методологічні та теоретичні проблеми важковиховуваності... 4-9

1.1. Важковиховуваність як передумова виникнення відхилень у поведінці неповнолітніх 4-5

1.2. Характеристика умовних типологічних груп важковиховуваних підлітків..... 5-9

2. Практичні засади профілактичної роботи з важковиховуваними в умовах загальноосвітньої школи 9-23

2.1. Зміст психолого-педагогічної профілактичної роботи 9-15

2.2. Психолого-педагогічна профілактична робота з типологічними групами важковиховуваних підлітків..... 15-23

Висновки..... 24

Рекомендована література..... 25-26

Додатки..... 27

ПЕРЕДМОВА

Ускладнення, з одного боку, світу, в якому ми живемо, а з іншого – самої людини зумовило зростання актуальності всіх питань, пов'язаних з вихованням. Про це свідчать теоретичні дослідження, аналіз відповідної літератури, що висвітлює проблеми виховання особистості в сучасному суспільстві. До числа найбільш актуальних, що вимагають свого вивчення, належить проблема девіантної особи як об'єкта вивчення різними науками і важковиховуваних підлітків зокрема як об'єкта вивчення психолого-педагогічною наукою.

Підкреслимо, що вести мову про організацію психолого-педагогічної профілактичної роботи з підлітками з девіантною поведінкою можна лише тоді, коли фахівець досить добре уявляє, з яким контингентом йому необхідно працювати. Адже відомо, що внаслідок несприятливих обставин з'являються різноманітні порушення соціалізації, що відображаються у прояві неадекватної поведінки і ставленні підлітків і молоді до соціальних норм і вимог всієї системи суспільних відносин, у які включається людина на кожному етапі її соціального розвитку й становлення. А відтак простежується явище, коли соціальні відхилення та соціальна дезадаптація підлітків і молоді супроводжується деформацією їх соціальних зв'язків, а також категоричним відчуженням від сім'ї і школи.

З метою подолання такого відчуження та включення об'єктів соціалізації у суб'єкт-суб'єктні відносини та систему соціально-значущих відносин необхідно реалізувати комплекс психолого-педагогічних заходів, спрямованих як на оздоровлення соціальної ситуації та психолого-педагогічних умов у школі, сім'ї, так і на індивідуальну психолого-педагогічну профілактику особистості з девіантною поведінкою.

Дані методичні рекомендації і призначені для поглиблення знань у студентів та розширення їх у фахівців соціально-педагогічної сфери щодо роботи з важковиховуваними, або так званими проблемними дітьми, озброєння їх необхідним психодіагностичним інструментарієм та порадами щодо організації групової роботи з конкретними категоріями важковиховуваних.

1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВАЖКОВИХОВУВАНОСТІ

1.1. Важковиховуваність як передумова виникнення відхилень у поведінці неповнолітніх

Зазначимо, що вихідною ознакою важковиховуваності можна вважати антисоціальну спрямованість особистості. Її поведінковими показниками виступають систематично здійснювані вчинки, що завдають безпосередньої шкоди оточуючим неповнолітнього.

Практики [1] сходяться на думці, що основним проявом важковиховуваності, котрий не веде до небезпечних наслідків для оточуючих можна вважати девіантну поведінку, що не відповідає соціальним нормам (на відміну від поведінки, що не відповідає правовим нормам).

До *порушення соціальних норм* можна включити такі: грубість, дратівливість, запальність, нестриманість, байдужість, впертість, зухвальство, негативізм, вередливість, розбещеність, брутальність, різкість, неорганізованість, брехливість, егоїзм і навіть егоцентризм, неслухняність, самовпевненість, прагнення висунутись, керувати ровесниками, довести свою зверхність, поблажливе ставлення до вад і негативних якостей ровесників, зневажливе ставлення до дорослих, протидія виховним впливам, конфліктні стосунки з дорослими і однолітками.

При оцінці вказаних поведінкових проявів доцільно спиратися на такі ***критерії девіантності***: систематична повторюваність; соціально-деструктивна спрямованість; тривалість дії; порушення норм моралі, що прийняті на певному рівні соціального і культурного розвитку соціальної спільноти; активність і пасивність неприйняття типових норм; невідповідність нормам вікових особливостей і статевої приналежності неповнолітнього; вихід за межі індивідуальних варіацій; змінність реакції, що дає підстави стверджувати про необхідність і можливість проведення результативної профілактичної роботи.

---

[1] *Степанов В. Г.* Психология трудных школьников: Учеб. пособ. для студ. высш пед. учеб. зав. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 336 с. *Овчарова Р. В.* Технологии профессиональной деятельности практичного психолога образования: Учеб. пособ. для студ. спец. вузов – М.: ТЦ Сфера: ООО «Юрайт-М», 2001. – 442 с. *Войтко В. И.* Социальные и психологические аспекты трудновоспитуемости учащейся молодежи // Психологические проблемы предупреждения педагогической запущенности и правонарушений несовершеннолетних: Сб. науч. тр. – Воронеж: Изд-во ВГПИ, 1982. – Т. 222. – С. 8-14.

Відповідність їм дозволяє встановити чи даний поведінковий прояв є ситуативним, випадковим, чи це дійсно девіантна поведінка.

Зазначимо, що важковиховуваність співвідносна з груповою формою діяльності неповнолітніх, а особливо у підлітків. Останні, зокрема характеризуються високим конформізмом у групі [2]. Для підлітка важливо мати референтну групу, цінності якої він приймає, на чиї норми поведінки та оцінки він орієнтується. Тому у них, виходячи з вікових особливостей, прийняття групових поглядів поєднується з придушенням власних сумнівів у нормативності своєї поведінки, що часто сприяє становленню у них групових форм девіантної поведінки.

Звідси випливає, що врахування психолого-педагогічних аспектів організації профілактичної роботи з підлітками взагалі і важковиховуваними, зокрема, вимагає обов'язкової опори на таку їх вікову типологічну особливість як схильність до групування [3].

Саме тому, організовуючи роботу з важковиховуваними підлітками насамперед ми рекомендуємо встановити, до якої умовної групи вони належать. Така приналежність встановлюється на основі врахування ***параметрів важковиховуваності,*** а саме: характерологічних особливостей, що виступають внутрішніми передумовами асоціальних проявів (дод А), рівня вихованості, котрий відображається у спрямованості особистості, та характеру проявів девіантної поведінки. Диференціацію важковиховуваних та простежування змін у їх поведінці та характері доцільно здійснювати за допомогою відповідних діагностичних карт (дод. Б).

1.2. Характеристика умовних типологічних груп важковиховуваних підлітків

Зазначимо, що особливості психології важковиховуваного підлітка дозволяють йому швидко адаптуватися в групі подібних однолітків. Саме тому і не набули поширення так звані «класи педагогічної підтримки» [4], оскільки диференціація у них носила швидше зовнішній характер, ніж внутрішній. Ми ж

---

[2] *Першина Л. А.* Возрастная психология: Учеб. пособ. для вузов. – М.: Академ. проект, 2004. – 256 с.

[3] *Мухина В. С.* Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов. – 7-е изд., стереотип. – М.: Изд. центр «Академия», 2002. – 456 с.

рекомендуємо працювати з умовно створеними у процесі психолого-педагогічної профілактичної роботи групами, склад яких може бути динамічним у зв'язку з нормалізацією рівня ознак, за якими певних підлітків об'єднують у **профілактичні групи.**

У першу профілактичну групу, яку ми позначили як «***вразливі***», можна умовно включити підлітків з високим рівнем тривожності та з різними рівнями дезадаптації, які виступають основними чинниками девіантної поведінки підлітків цієї групи. Вказані ознаки зазвичай поєднуються із заниженою самооцінкою, низьким рівнем мотивації досягнень, ускладнюючи характер девіантних проявів.

Встановлено, що *спільним для підлітків цієї групи* є: надмірна особистісна тривожність; емоційна напруженість та швидка зміна настрою; ізольованість у групі однолітків; похмурість; постійне очікування негативних оцінок; емоційна вразливість, нервозність; апатія, в'ялість та безініціативність.

Ознаки профілактичної групи можна відобразити у вигляді *формули*, за якою чітко прослідковуються основні характерологічні особливості, що зумовлюють девіантну поведінку (ми їх позначимо як група ризику), ускладнюють її характер (ми їх позначимо як зона ризику), а також ті, на які можна спертися при організації відновлювальної роботи (тобто позитив):

Група ризику	*Зона ризику*	*Позитив*
високий рівень тривожності і/або дезадаптованість +	низький рівень самооцінки і/або низький рівень мотивації досягнень +	високий рівень комунікативності

Однак у таких підлітків непогано розвинені комунікативні здібності, а девіантна поведінка прослідковується в основному в психотравмуючих ситуаціях, на що доцільно звертати особливу увагу при організації профілактичної роботи. Спрямованість переважно нестійка; домінує порушення культурних норм, рідше – соціальних. Характерні недоліки поведінки, що є початковою стадією розвитку соціальних відхилень, результатом несформованості досвіду поведінки чи постійних невдач у тій чи іншій

[4] *Фіцула М. М.* Педагогічні проблеми перевиховання учнів. – К.: Рад. шк., 1981. – 104 с.

діяльності. Тобто, якщо формування особистості не коригувалося у відповідності до зростаючих суспільних вимог, то виникали суперечності між вимогами ззовні і реакцією дитини на них. У цих умовах і проявляються недоліки поведінки: помилки в роботі, відчуженість, конфліктність у стосунках з людьми тощо.

До другої профілактичної групи – «***конфліктних***» – можна умовно включити важковиховуваних підлітків з низьким рівнем комунікативних здібностей, високим рівнем конфліктності. Ці ознаки можуть поєднуватися також з високою тривожністю, імпульсивністю, низьким рівнем мотивації досягнень та неадекватною самооцінкою, різними рівнями неадаптованості.

Загальна *характеристика другої профілактичної групи*: підлітки мають труднощі у встановленні контактів з однолітками, не прагнуть до спілкування; вважають за краще проводити час наодинці; не відстоюють свою думку; важко переживають образи; хворобливо реагують на критику; часто шкодують про свої помилки, однак не визнають цього; проявляють негативізм.

Особливості профілактичної групи можна відобразити у вигляді *формули*:

Група ризику	*Зона ризику*	*Позитив*
низький рівень комунікативності і/або високий рівень конфліктності +	високий рівень тривожності і/або низька мотивація досягнень, завищений/занижений рівень самооцінки, неадаптованість +	низький/середній рівень імпульсивності

Спрямованість носить переважно конфліктний характер. Домінує порушення соціальних норм у поведінці, а саме особистісні недоліки як наслідок типових помилок у поведінці. Це прогалини у розумовому, моральному і вольовому розвитку. Зазначимо, що вони легко усуваються при інтенсивному розвитку позитивних якостей. При неефективній виховній роботі недоліки поведінки можуть розвиватися в особистісні недоліки.

До третьої профілактичної групи – «***самовпевнених***» – можна віднести підлітків, для яких характерна неадекватна, переважно завищена самооцінка та висока схильність до ризику. Вони можуть зумовлювати девіантну поведінку, поєднуючись з високою імпульсивність та конфліктністю. Однак у таких

підлітків проявляються різні рівні адаптованості, достатньо розвинена комунікативність та мотивація досягнень.

Особливості групи «самовпевнених» можна описати словами основоположника підліткової психіатрії А. Є. Лічко, який зазначає, що «... тонка чутливість часто поєднується у них з дивовижною черствістю, хвороблива сором'язливість із розв'язаністю, бажання бути пізнаним і оціненим іншими – з підкресленою незалежністю, боротьба з авторитетами, загальноприйнятими цінностями та поширеними ідеалами – з обожненням випадкових кумирів, чуттєве фантазування – із сухим мудруванням» [5].

Характерними ознаками їх поведінки є: комунікабельність, хоча й проблеми у взаєминах як з дорослими, так і однолітками; ревнивість; широке коло спілкування з метою пошуку друга; надмірна вимогливість до оточуючих поряд з безконтрольністю власних дій; схильність до образ; прагнення до лідерства; часто необдумані дії; некерованість поведінки.

Характерологічні особливості описуються *формулою*:

Група ризику	*Зона ризику*	*Позитив*
занижений/завищений рівень самооцінки і/або високий рівень схильності до ризику	високий рівень імпульсивності і/або високий рівень конфліктності	високий рівень комунікативності і/або висока мотивація досягнень, нормальний рівень адаптованості
+	+	

Для підлітків цієї профілактичної групи характерна спрямованість на себе, порушення соціальних норм у поведінці та спрямованість різкого негативного характеру у поєднанні з порушенням правових норм, зокрема, делінквентною поведінкою. Негативний спосіб поведінки у них формують якості, що є результатом ускладнення і поглиблення особистісних недоліків. Вони характеризують найбільш глибоку стадію порушення соціальних норм і проявляються у поведінці, що суперечить суспільній нормі, ідеалу. Так, невміння розуміти інших, небажання рахуватись з іншими, утриманські схильності закріплюються у поведінці, перетворюючись в індивідуалізм; неправильне ставлення до праці, уникнення її веде до брехливості, прагнення

[5] *Личко А. Е.* Подростковая психиатрия: Руководство для врачей. – Л.: Медицина, 1979. – С. 18.

жити за чужий рахунок; недбальство в роботі сприяє виникненню безвідповідальності. Тобто особисті недоліки, ускладнившись, перетворюються у норму поведінки.

Таким чином, можна зробити висновок, що удосконаленню організації психолого-педагогічної профілактичної роботи сприятиме врахування загальних, типологічних та індивідуальних особливостей неповнолітнього при вирішенні конкретних проблем. А вивчення умовних груп підлітків через виділення загальних їх властивостей дозволить виробляти стратегію і тактику психолого-педагогічної профілактичної роботи з ними.

2. Практичні засади профілактичної роботи з важковиховуваними в умовах загальноосвітньої школи

2.1. Зміст психолого-педагогічної профілактичної роботи

Встановлені особливості профілактики підліткової важковиховуваності нами було враховано при розробці моделі технології психолого-педагогічної профілактичної роботи з важковиховуваними. Вона включає ряд логічно послідовних етапів, дотримання котрих дозволяє здійснювати комплексну і систематичну роботу з визначеними групами підлітків. До розгляду цих **етапів** перейдемо далі.

Перший етап – початковий. Його метою є вивчення соціальним педагогом важковиховуваних підлітків та встановлення особливостей профілактичної роботи з ними. Основним завданням на цьому етапі стає виявлення позитивних сторін і недоліків підлітка, причин цих недоліків, можливостей позитивного впливу і складання початкового плану впливу на підлітка.

Психолого-педагогічна діагностика на цьому етапі здійснюється за такими *напрямами*:

1. Вивчення житлово-побутових умов учнів (класні керівники).
2. Вивчення оточення учнів за місцем проживання (класні керівники, соціальний педагог).
3. Вивчення інтересів учнів, їх зайнятості в позаурочний час (класні керівники, соціальний педагог).

4. Аналіз соціальних зв’язків учнів (класні керівники, соціальний педагог).

5. Діагностика характерологічних особливостей учнів. Складання психологічної характеристики (психолог).

6. Дослідження соціально-психологічної атмосфери у класній групі (психолог).

7. Діагностика соціально-ціннісних якостей особистості (соціальний педагог).

8. Діагностика соціально-психологічного клімату сім’ї (психолог, соціальний педагог).

9. Вивчення стану здоров’я учнів «групи ризику», схильності до шкідливих звичок (медсестра, лікар).

У процесі реалізації завдань діагностики доцільно використовувати такі *методи*:

1. Спостереження:

a) в умовах регламентованої діяльності (відвідування уроків, виховних годин, занять, спортивної секції);

b) в умовах нерегламентованої діяльності (перерви, ігрова діяльність у позашкільний час, проведення дозвілля, спілкування з друзями).

2. Соціометричні методики. Вони дозволяють підтвердити дані діагностики тривожності, конфліктності, а також частково з’ясувати причини загострення таких рис.

3. Стандартизовані тести:

a) методики комплексної діагностики психолого-комунікативного розвитку (анкета «Ціннісні пріоритети»; анкета «Ставлення батьків» (опитування батьків); експертна оцінка класними керівниками соціальної активності).

b) діагностика характерологічних особливостей особистості: особистісної адаптованості; мотивації досягнень; комунікативних умінь; самооцінки; конфліктності; тривожності; імпульсивності; схильності до ризику.

с) методи самовивчення і самооцінки, серед яких найбільший інтерес у підлітків викликають:

- Твори на певну тему за даним планом: «За що цінують справжніх друзів?», «Які якості повинен мати справжній друг?», «За що ти цінуєш своїх друзів?», «Що цінують друзі в тобі?», «За що критикуєш ти і за що тебе?»
- Самохарактеристики й самоінтерв'ю.
- Ігри, спрямовані на самопізнання: гра «Розкажи мені про мене» (кожен учень отримує картку з ім'ям товариша, про якого потрібно висловити свою думку щодо його позитивних та негативних якостей).

4. Для виявлення типу спрямованості можна застосовувати метод незалежних характеристик; ситуації вибору, де потрібно надати перевагу особистим чи спільним інтересам (анкета «Ціннісні пріоритети»); написання звітів про виконання доручень (які подобаються, які ні, чим це мотивує); спостереження за спортивними іграми (як реагує на порушення «своїх» і «чужих», оцінює хід гри.

Результати проведеної діагностичної роботи необхідно відображати у зведених таблицях, журналах спостереження та звітах. На основі них складаються відповідні психолого-педагогічні характеристики, що включають перелік тих ознак, які зустрічаються найчастіше, а також є типовими для ряду важковиховуваних.

На ***пошуково-формувальному етапі*** після збору і аналізу відомостей про підлітків моделюється перспективність життєдіяльності і діяльності представників профілактичних груп, шляхи їх самоствердження. Це передбачає, насамперед:

- групування важковиховуваних підлітків у межах класного колективу та в межах вікової групи;
- осмислення можливостей психолого-педагогічної діяльності у вирішенні проблем важковиховуваних – представників типологічних груп.

Кінцевим результатом цього етапу є об'єднання важковиховуваних підлітків у типологічні групи.

Зазначимо, що вибір групової форми психолого-педагогічної роботи з представниками типологічних профілактичних груп як провідної, зумовлений тим, що відчуття небезпеки, безсилля, недовіри, яке зазвичай спричиняє девіантну поведінку у підлітків, виникає під впливом соціальних суперечностей у середовищі їх соціального розвитку. Таким чином, досвід, що набувається в спеціально організованих групах, сприяє протидії відчуженню, допомагаючи вирішенню проблем, що з'являються в процесі міжособистісної взаємодії.

Психолого-педагогічна профілактична робота з важковиховуваними підлітками як представниками виділених типологічних профілактичних груп проводиться в ході реалізації завдань ***основного етапу.*** Він включає у себе ще два етапи:

Завданням *реконструювального етапу* є перебудова неправильної системи стосунків особистості й формування суспільної спрямованості, фіксація психосоматичних станів, які потребують спеціального психотерапевтичного і психофармакологічного впливу, а також необхідності застосування специфічних профілактичних прийомів і методів.

Реалізація плану передбачає систематичну психолого-педагогічну профілактичну роботу з важковиховуваними підлітками за різними профілактичними напрямами: ізоляція чи нейтралізація негативних впливів, створення сприятливих психолого-педагогічних умов для виховання перш за все у сім'ї, встановлення сприятливого клімату в класному колективі, включення підлітка в життя класу через систему доручень і налагодження особистісних контактів, визначення кола постійних соціальних обов'язків підлітка в сім'ї і школі, організація допомоги в їх виконанні, залучення підлітка до корисної діяльності у відповідності з його інтересами і можливостями в школі, у позашкільних закладах, за місцем проживання, захист прав та інтересів підлітка.

Означені вище організаційно-педагогічні аспекти реалізуються через цілісну ***програму психолого-педагогічної профілактичної роботи з важковиховуваними, основні блоки*** яких можна диференціювати таким чином:

І. Підготовка соціальним педагогом творчої групи до психолого-

педагогічної профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками, їх сім'ями.

1. Підвищення методичної компетентності педагогічного колективу щодо психолого-педагогічної профілактичної роботи з важковиховуваними (заступник директора з виховної роботи, соціальний педагог).

2. Проведення систематичних психолого-педагогічних консультацій (соціальний педагог, психолог).

II. Заходи щодо психолого-педагогічної профілактики девіантної поведінки важковиховуваних підлітків.

1. Здійснення щоденного контролю за відвідуванням учнями школи (класні керівники).

2. Пропаганда здорового способу життя (психолог, соціальний педагог).

3. Систематичне проведення засідання комісії з профілактики правопорушень (заступник директора, соціальний педагог, психолог).

4. Заслуховування звітів та аналіз психолого-педагогічної профілактичної роботи класних керівників з підлітками групи ризику на засіданні методичного об'єднання (керівник методичного об'єднання, соціальний педагог).

III. Організація позакласної психолого-педагогічної профілактичної роботи з важковиховуваними.

1. Робота в тренінгових профілактичних групах.

2. Ініціювання та проведення класних та шкільних позаурочних заходів.

3. Організація циклу психолого-педагогічних профілактичних бесід і кінолекторіїв з правових питань (заступник директора з виховної роботи, представники Відділу у справах неповнолітніх кримінальної міліції, Центру соціальних служб для молоді).

4. Проведення систематичних індивідуальних та групових профілактичних консультацій (психолог, соціальний педагог).

5. Залучення важковиховуваних до суспільно-корисної праці, громадської роботи, виконання громадських доручень (класні керівники).

6. Залучення підлітків до участі в роботі гуртків (класні керівники,

керівники гуртків).

В рамках цієї комплексної програми за спеціально розробленими програмами проводиться профілактична ***робота в тренінгових групах***.

Так для групи «*вразливих*» ми рекомендуємо тренінг «Мотивація діяльності» (дод. В.1). Він спрямований, насамперед, на подолання тривожності у шкільному середовищі та формування навичок досягнення емоційного комфорту.

При роботі з даною профілактичною групою *варто знати,* що: якщо соціальний педагог у процесі продумано організованої діяльності прагне підкреслити в класі їх успіхи, досягнення, підтримує їх починання, акцентує увагу інших на позитивних проявах підлітків, то вони поступово закріплюються, стають нормою поведінки. В процесі такого прояву себе по-новому, на доброзичливій основі, складаються стосунки і з однокласниками, що, безперечно, впливає на емоційне самопочуття таких підлітків, знижує їх напруженість, незадоволеність собою.

Для роботи з представниками групи «*конфліктних*» ми рекомендуємо програму «Розвиток комунікативних умінь» (дод. В.2), що має на меті ознайомити підлітків з основними положеннями теорії спілкування і на основі цього сформувати навички ефективної взаємодії.

Досвід показує, що ключем до перевиховання цих підлітків може бути опора на такі якості, як енергійність, наполегливість у досягненні поставленої мети, прагнення до престижу, першості в поєднанні з напівсвідомим почуттям власної соціальної непотрібності. Чітко виражений характер суспільної значимості виконуваних такими підлітками справ, організація їх діяльності в невеликих групах (2-3 осіб), де їм час від часу доручається керівництво роботою товаришів, сприяють дієвому їх включенню у роботу колективу.

Психолого-педагогічну профілактичну роботу з представниками профілактичної групи «*самовпевнених*» варто проводити за програмою «Профілактика агресивності» (дод. В.3), що має на меті допомогти підліткам подолати неадекватну самооцінку, сприяти розвитку позитивного ставлення до власного «Я» та оточуючих.

Тут слід підкреслити, що для підлітків профілактичної групи «самовпевнених» особливе значення має сама зміна обстановки та стереотипних форм реагування на неї: підкреслена довіра до них, включення в організаційно-громадську роботу, обігравання їх досягнень; однак залучення їх не тільки до виконавської, а, перш за все, до організаторської діяльності, яка передбачає вироблення вміння не тільки керувати, а й підкорятися.

Задля підвищення рівня не тільки правової свідомості, а досвіду й правової, тобто такої, що не суперечить нормам, поведінки, варто рекомендувати педагогам уведення відповідних практичних завдань у зміст виховних годин, занять з правознавства, історії, літератури.

Другим етапом основного, практичного етапу можна назвати *реабілітаційний*. На ньому соціальному педагогу необхідно закріпити прагнення підлітка до самовиховання, підтримати його зусилля у цьому напрямі. Про результативність такої психолого-педагогічної профілактичної роботи свідчить ступінь прояву самореалізації підлітка, а саме: активність, спрямована на вирішення своєї проблеми; згода на допомогу і підтримку, «рух назустріч» взаємодії; реалізація себе у будь-якій соціально схвалюваній діяльності. Тобто підвищення рівня виховуваності.

Завершальним етапом роботи є ***рефлексивно-прогнозувальний етап***. Він передбачає повторне застосування діагностичних механізмів анкетування підлітків та заповнення діагностичних карт.

2.2. Психолого-педагогічна профілактична робота з типологічними групами важковиховуваних підлітків

Як нами було вказано вище, психолого-педагогічна профілактична робота з важковиховуваними підлітками як представниками виділених типологічних профілактичних груп проводиться в ході реалізації завдань основного етапу. Тому перейдемо до розгляду психолого-педагогічних аспектів психолого-педагогічної профілактичної роботи з виділеними типологічними групами

Психолого-педагогічна робота з підлітками профілактичної групи «вразливих» спрямовується на подолання тривожності у шкільному середовищі та формування навичок досягнення емоційного комфорту, розвиток навчальної

мотивації, опираючись на актуальні потреби підлітків, при цьому слід охопити якомога більше коло життєвих мотивів: а) пізнавальні мотиви; б) мотиви компетентності; в) мотиви спілкування з вчителями і ровесниками; г) мотиви поваги зі сторони дорослих і однолітків; д) мотиви досягнень; е) мотиви особистісної відповідальності та особистісної причинності; є) мотиви самоствердження.

Завдання психолого-педагогічної роботи з підлітками:

1) сформувати вміння позитивно оцінювати певну ситуацію та її перспективи;

2) розвивати вміння долати відчуття власної неповноцінності;

3) розвивати відчуття справедливого, доброзичливого ставлення до себе оточуючих;

4) розвивати впевненість у собі та своїх діях;

5) формувати навички самоконтролю;

6) розвивати вміння знаходити і використовувати адекватні засоби і способи задоволення основних потреб.

Завдання психолого-педагогічної роботи дорослих:

– удома – створити умови для прояву здібностей та інтересів, цікавитись успіхами та доручати посильні завдання;

– у школі – залучати до громадської роботи на позиціях помічників;

– у класі – доручати виступи, організацію словесних конкурсів, створювати ситуації для прояву ініціативності, організувати шефство однолітками зі стійкою позитивною поведінкою.

Для формування та розвитку позитивної мотивації діяльності варто:

1) сприяти розвитку мотивації навчання та загальної мотивації діяльності шляхом підняття самооцінки школярів, розвитку довільності поведінки, стратегій подолання труднощів;

2) розвивати вміння долати труднощі і невдачі, вміння прогнозувати результат своєї діяльності, гідно приймати поразки, аналізувати причини невдач, не допускати розчарувань;

3) формувати навички ефективної взаємодії з оточуючими;

4) формувати позитивне ставлення до себе як до суб'єкта діяльності.

Основний напрям психолого-педагогічної роботи – профілактика, провідні суб'єкти психолого-педагогічної роботи – школа, сім'я.

Дана програма передбачає залучення підлітків до занять з *тренінг-курсу «Мотивація діяльності»*, який може включати таку *тематику занять*:

1. «Школа, у якій я навчаюсь» (Обговорення результатів анкетування).
2. «Мій улюблений предмет».
3. Диспут «Життя навчає краще, ніж шкільна наука».
4. Диспут «Жити без знань неможливо – хай примушують, але хай вчать» / «Краще зовсім нічого не знати, чим під примусом знання здобувати».
5. Диспут «Чого не навчився в молодості, не надбаєш і у зрілому віці» / «Вчитись у будь-якому віці не пізно».
6. Диспут «Розум не дарунок природи, а результат навчання і досвіду».
7. «На перетині наук... дуже цікаво!»

а) фізика – література; б) математика – історія; в) хімія – географія; г) біологія – мова.

8. «Якби я був директором школи».
9. «Класний керівник чи куратор?».
10. «Батьківські збори навпаки».
11. «Шкільне самоврядування».
12. «Школа майбутнього» (дод. В.1).
13. «Чи є альтернатива школі?».
14. «Перший раз у новий клас».
15. «У класі конфлікт».
16. «Кохання і навчання: заважає чи допомагає?»
17. «Важкі домашні завдання».
18. «Ким я мрію стати».
19. «Соціальний педагог: що я можу тобі розказати».
20. «День педагога – день учня».
21. «Випускні іспити: бути чи не бути?»
22. «Наші батьки про свою школу».

23. «Мої діти у школі».

24. «Прощавай школо! Дякую?»

25. «Чи існує шкільна дружба?»

Психолого-педагогічна робота з підлітками профілактичної групи «конфліктних» спрямовується на ознайомлення підлітків з основними положеннями теорії спілкування і на основі цього формування навичок ефективної взаємодії.

Завдання психолого-педагогічної роботи з підлітками:

1) формувати навички роботи в групі, колективі;
2) розвивати вміння активного слухання;
3) сформувати прийоми вербального і невербального спілкування;
4) виробляти толерантне ставлення до оточуючих;
5) розвивати навички гідної поведінки;
6) ознайомити з механізмами вирішення конфліктних ситуацій.

Завдання психолого-педагогічної роботи дорослих:

– вдома: забезпечення доброзичливої установки, обмеження конфліктів при дитині;

– у школі: створення ситуацій вибору між особистісними і соціальними цінностями; формування стійких позитивних мотивів поведінки;

– у класі: залучення до аналізу вчинків різних героїв, подій, самодіагностичні та формуючі практикуми (особистісна цінність).

Для формування навичок взаємодії та ефективного спілкування варто:

1) ознайомити підлітків з типами, видами спілкування та навчати прийомам активного слухання;

2) показати значущість толерантної поведінки під час взаємодії з іншими, формувати навички безоціночного спілкування, навчити підлітків виражати свої почуття без оцінок, невдоволення, образ;

3) формувати навички, необхідні для успішної взаємодії між людьми, що мають розбіжності у думках та поглядах;

4) сприяти формуванню позитивної самооцінки й усвідомленню унікальності особистості кожної людини.

Дана програма передбачає залучення підлітків до занять з *тренінгу спілкування «Розвиток комунікативних умінь»*, який може включати таку *тематику занять*

1-2. «Теорія спілкування в дії». Мета: ознайомити підлітків з базовими положеннями теорії спілкування та на підставі цієї інформації формувати у них навички групової взаємодії та ефективного спілкування.

3. «Види спілкування». Мета: знайомити підлітків з типами, видами спілкування та навчати прийомам активного слухання.

4. «Вчимось слухати активно». Мета: ознайомити підлітків з типами, видами спілкування та навчати прийомам активного слухання.

5-7. «Як бути толерантною людиною» (дод. В.2). Мета: показати значущість толерантної поведінки під час взаємодії з іншими, формувати навички безоціночного спілкування, навчити підлітків виражати свої почуття без оцінок, невдоволення, образ.

8. «Нас багато...». Мета: формувати навички, необхідні для успішної взаємодії між людьми, що мають розбіжності у думках та поглядах.

9-10. «...але кожен унікальний». Мета: сприяти формуванню позитивної самооцінки й усвідомленню унікальності особистості кожної людини.

При психолого-педагогічній роботі з підлітками профілактичної групи «конфліктних» рекомендується використовувати такі ***комунікативні прийоми***

Прийом «рольова маска». Підліткам пропонується увійти у певну роль і виступити вже не від свого імені, а від імені відповідного персонажа.

Прийом «безперервна естафета думок». Учні „ланцюжком" висловлюються щодо запропонованої теми: одні починають, інші продовжують, доповнюють, уточнюють. Від простих думок (коли головною є сама участь в обговоренні) слід перейти до аналітичних, а потім до проблемних висловів підлітків.

Прийом «самостимулювання». Підлітки, об'єднані у групи, готують один одному певну кількість зустрічних питань. Оголошені питання і відповіді на них потім колективно обговорюються.

Прийом «імпровізація на вільну тему». Підлітки обирають тему, в якій вони найбільш розуміються, і яка викликає у них певний інтерес, творчо розвивають основні сюжетні лінії, переносять події в нові умови, по-своєму інтерпретують значення того, що відбувається тощо.

Прийом «імпровізація на задану тему». Учні вільно імпровізують щодо визначеної педагогом теми (моделюють, конструюють, інсценують, роблять літературні, музичні та інші замальовки, коментують, розробляють завдання тощо.). На відміну від «імпровізації на вільну тему» тут підліткам можуть бути задані більш складні творчі параметри, причому педагог може поступово підвищувати ступінь складності.

Прийом «оголення суперечностей». Відбувається розмежування позицій підлітків з того чи іншого питання в процесі виконання творчого завдання з подальшим зіткненням суперечливих думок, різних точок зору. Прийом припускає чітке позначення розбіжностей в думці і головних ліній, за якими повинне пройти обговорення.

Психолого-педагогічна робота з підлітками профілактичної групи «самовпевнених» має на меті допомогти підліткам подолати неадекватну самооцінку, розвивати позитивне ставлення до власного «Я» та оточуючих і поведінки, яка не суперечить нормам та правилам існування людей в суспільстві.

Завдання психолого-педагогічної роботи з підлітками:

1) сформувати почуття впевненості в собі;

2) розвивати позитивну, соціально значущу позицію і усвідомлення свого «Я», подолання інфантилізму;

3) сприяти становленню підлітка як суб’єкта життєдіяльності, що володіє навичками самопізнання;

4) оволодіння вміннями використовувати свої сильні сторони для позитивної діяльності.

Завдання психолого-педагогічної роботи дорослих:

– удома – нейтралізація фактів негативного досвіду поведінки;

– у школі – створення ситуацій вибору між матеріально та духовно корисним підвищення рівня правової свідомості та досвіду правовідповідної діяльності;

– у класі – залучення до самооцінки і взаємооцінки з метою формування критеріїв позитивного і негативного, включення до роботи у підгрупах.

Для формування навичок мотивованої конструктивної поведінки:

1) навчити підлітків розуміти причини виникнення гніву, усвідомлювати динаміку агресивної поведінки;

2) вчити агресивних підлітків способам вираження гніву в прийнятній формі: безпосередньо заявляти про свої почуття; виражати гнів у непрямій формі за допомогою ігрових прийомів;

3) розвивати у підлітків уміння спрямовувати гнів на об’єкт, виражаючи при цьому основні претензії, не завдаючи фізичної і /чи/ психічної шкоди;

4) формувати навички конструктивного ввічливого спілкування, прагнення знайти рішення проблеми, не використовуючи агресивні засоби;

5) навчати підлітків прийомам саморегуляції, витримки, самоконтролю;

6) формувати позитивні риси особистості (емпатія, довіра, доброта, толерантність).

Дана програма передбачає залучення підлітків до занять з *тренінг-курсу «Профілактика агресивності»*, який може включати таку *тематику занять*:

1. Вступ. Поняття про роботу Т-групи. Мета: ознайомити підлітків з основними поняттями тренінгу, принципами роботи в Т-групі, створити дружню робочу атмосферу.

2-3. «Правила, за якими ми живемо». Мета: вчити підлітків мотивованій конструктивній поведінці, яка не суперечить нормам та правилам існування людей в суспільстві.

4-7. «Коли я гніваюся...» (дод. В.3). Мета: 1) вчити підлітків розуміти причини виникнення гніву, усвідомлювати динаміку агресивної поведінки; 2) вчити агресивних підлітків способам вираження гніву в прийнятній формі: а) вчити підлітків прямо заявляти про свої почуття; б) вчити підлітків виражати гнів у непрямій формі за допомогою ігрових прийомів; 3) розвивати у підлітків

уміння спрямовувати гнів на об’єкт, виражаючи при цьому основні претензії, не завдаючи фізичної і (чи) психічної шкоди.

8-9. «Шляхи вирішення проблем». Мета: формувати навички конструктивного ввічливого спілкування, прагнення знайти рішення проблеми, не використовуючи агресивні засоби.

10. «Я вмію контролювати себе!». Мета: навчати підлітків прийомам саморегуляції, витримки, самоконтролю.

11-12. « Я та анти-Я». Мета: формувати позитивні риси особистості (емпатія, довіра, доброта, толерантність).

13. Заключне. «Бути добрим – це класно!». Мета: підвести підсумки тренінг-курсу, обговорити результати, поділитись думками з приводу роботи Т-групи.

При психолого-педагогічній роботі з профілактичною групою «самовпевнених» рекомендується використовувати такі ***організаторські прийоми:***

Прийом «інструктаж». На період виконання того або іншого творчого завдання встановлюються правила, що регламентують спілкування і поведінку підлітків; в якому порядку, з урахуванням яких вимог можна вносити свої пропозиції, доповнювати, критикувати, спростовувати думки товаришів. Такого роду розпорядження значною мірою знімають негативні моменти спілкування, захищають «статус» всіх його учасників.

Прийом «розподіл ролей». Він припускає чіткий розподіл функцій і ролей підлітків відповідно до рівня володіння тими знаннями, уміннями і навичками, які потрібні для виконання завдання.

Прийом «корекція позицій». Тут відбувається тактовна зміна думок підлітків, прийнятих ролей, образів, що знижують продуктивність спілкування і перешкоджають виконанню творчих завдань (нагадування аналогічних ситуацій, повернення до початкових думок, питання-підказка тощо).

Прийом «самовідводу педагога». Після того, як визначено мету і зміст завдання, встановлено правила і можливі форми спілкування, педагог начебто

самоусувається від прямого керівництва або ж бере на себе зобов'язання рядового учасника.

Прийом «розподіл ініціативи». Створюються рівні умови для прояву ініціативи всіма підлітками. Застосовується в ситуації «придушеної ініціативи», коли позиційні виступи і атаки одних гасять ініціативу і бажання спілкуватися у інших. Головне тут – досягти збалансованого розподілу ініціативи за всією програмою виконання завдання з цілком конкретною участю на кожному етапі всіх підлітків.

Прийом «обмін ролями». Підлітки обмінюються ролями (функціями), які отримали при виконанні завдань. Інший варіант цього прийому полягає в повній або частковій передачі педагогом своїх функцій групі підлітків або окремому підліткові.

Прийом «мізансцена». Суть прийому полягає в активізації спілкування і зміни його характеру за допомогою розташування учнів у класі в певному поєднанні один з одним в ті або інші моменти виконання творчої роботи.

Спираючись на результати дослідження важковиховуваності підлітків та проведену психолого-педагогічну профілактичну роботу з цією категорією неповнолітніх, ми рекомендуємо дотримуватися *психолого-педагогічних умов*, які б сприяли попередженню девіантної поведінки: виховання законослухняності та дисциплінованості; формування зразків поведінки, сприятливих для позитивного мікроклімату в зоні перебування індивіда; формування стандартів поведінки, адекватних моральним та етичним нормам суспільства; розвиток самодисципліни та стресостійкості; вироблення вміння регулювати власні психологічні навантаження; формування здатності раціонально оцінювати об’єктивну ситуацію та контролювати адекватність власної поведінки соціальним вимогам; формування суспільно-цінних морально-етичних переконань і засад; розвиток активної, творчої позиції особистості, різнобічних і систематизованих інтересів.

ВИСНОВКИ

Результати теоретичного дослідження та практика використання поданих рекомендацій дає підставу для таких висновків:

1. Проблема пошуку шляхів підвищення ефективності соціально-педагогічної профілактичної роботи набула в останній час особливу актуальність у зв'язку зі зростанням у державі злочинності, зокрема, серед неповнолітніх. У сучасних умовах повинні принципово змінитися підходи до організації профілактичної роботи, щоби від заходів адміністративно-правового впливу перейти до надання соціально-педагогічної допомоги неповнолітньому. Така робота вимагає чіткого визначення її засад і глибоких спеціальних знань, які розкривають сутність явищ важковиховуваності та девіантної поведінки.

2. Важковиховуваність співвідносна з груповою формою діяльності неповнолітніх. Її поведінковим показником може виступати девіантна поведінка. Девіантна поведінка, що не відповідає соціальним нормам, є основний прояв важковиховуваності, що не веде до небезпечних наслідків для оточуючих.

3. Аналіз практики соціально-педагогічної профілактичної роботи з важковиховуваними переконує, що внутрішніми передумовами асоціальних проявів виступають характерологічні особливості та рівень морально-етичного розвитку, котрий відображається у спрямованості особистості. Характеристика умовних профілактичних груп дозволяє розкрити психолого-педагогічні аспекти профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками.

4. Вивчення підходів до організації соціально-педагогічної профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками доводить необхідність врахування загальних, типологічних та індивідуальних особливостей неповнолітнього при вирішенні конкретних проблем. Позитивним у цьому плані є використання групової роботи з важковиховуваними.

5. Перспективним, на нашу думку, є розробка на основі визначених засад окремих аспектів роботи з сім'ями важковиховуваних; потребує подальшої деталізації вивчення окремих напрямів співпраці з іншими інститутами соціалізації неповнолітніх.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Бєлавіна Т. І.* Соціальна дезадаптація молоді: чинники та умови – К.: ППНВ, 2004. – 140 с.

2. *Волков Б. С.* Психология подростка. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 160 с.

3. *Воспитание* трудного ребенка: Дети с девиантным поведением: Учеб.-метод. пособ. / Под ред. М. И. Рожкова. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 140 с.

4. *Дахно Р.* Девіантна поведінка учнів загальноосвітніх навчально-виховних закладів як психолого-педагогічна проблема / Рідна школа. – 2005. – № 11. – С. 10-13.

5. *Запобігання* відхиленням у поведінці школярів / Б. С. Кобзар, Є. І. Пєтухов, І. О. Литвинов та ін.; За ред. Б. С. Кобзаря, Є. І. Пєтухова. – К.: Вища шк., 1992. – 143 с.

6. *Зинченко С. Н.* Трудные дети. – К.: Рад. шк., 1988. – 64 с.

7. *Класний* керівник у сучасній школі: Метод. посіб. / В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко та ін. – К.: Інститут змісту і методів навчання, 1996. – 104 с.

8. *Клейберг Ю. А.* Психология девиантного поведения: Учеб. пособ. для вузов. – М.: ТЦ Сфера, при участии «Юрайт-М», 2001. – 160 с.

9. *Кочетов А. И., Верцинская Н. Н.* Работа с трудными детьми: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1986. – 160 с.

10. *Максимова Н. Ю.* Воспитательная работа с социально-дезадаптированными школьниками: Метод. рекоменд. – К.: ИЗМН, 1997. – 136 с.

11. *Менделевич В. Д.* Психология девиантного поведения: Учеб. пособ. – М.: МЕДпресс, 2001. – 432 с.

12. *Овчарова Р. В.* Справочная книга социального педагога. – М.: ТЦ Сфера, 2002. – 480 с.

13. *Овчарова Р. В.* Технологии профессиональной деятельности практичного психолога образования: Учеб. пособ. для студ. спец. вузов – М.: ТЦ Сфера: ООО «Юрайт-М», 2001. – 442 с.

14. *Психология* человека от рождения до смерти. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 656 с.

15. *Психологічна* діагностика і корекція важковиховуваності дітей і підлітків: Навч. посіб. / О. Г. Антонова-Турченко, Е. І. Драніщева, Л. І. Дробот. – К.: ІЗМН, 1997. – 312 с.

16. *Райс Ф.* Психология подросткового и юношеского возраста: Учеб. пособ.: Пер. с анг. – 3-е изд. – СПб.: Изд-во «Питер», 2000. – 624 с.

17. *Райский Б. Ф.* Условия и причины возникновения отклонений в поведении детей и подростков. Учеб. пособ. к спецкурсу. – Волгоград: ВГПИ им. А. С. Серафимовича, 1986. – 88 с.

18. *Рычкова Н. А.* Дезадаптивное поведение детей: Диагностика, коррекция, психопрофилактика: Учеб.-мет. пособ. – М.: Изд-во ГНОМ и Д, 2001. – 96 с.

19. *Смид Р.* Групповая работа с детьми и подростками. – М., 1999, – 272 с.

20. *Степанов В. Г.* Психология трудных школьников: Учеб. пособ. для студ. высш пед. учеб. зав. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 336 с.

21. *Трудный* подросток: причины и следствия / Под ред. В. А. Татенко. – К.: Рад. шк., 1985. – 175 с.

22. *Трухин И. А.* Психологический анализ поступков учащихся. Молодому учителю: Прак. руковод. / Сост. Е. С. Березняк. – К.: Рад. шк., 1998. – С. 162-178.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методики вивчення характерологічних особливостей

Додаток А.1
Тест вивчення комунікативних умінь (модифікований на основі Методики вивчення комунікативних та організаторських умінь)

1. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтесь?
2. Чи довго Ви переживаєте образу, завдану Вам друзями?
3. Чи прагнете Ви знайомитися з новими людьми?
4. Чи простіше Вам читати книгу або щось робити, ніж спілкуватися з людьми?
5. Чи легко Ви знаходите спільну мову зі значно старшими людьми?
6. Чи важко Вам включатися в нові для Вас компанії?
7. Чи легко Вам налагодити стосунки з незнайомими людьми?
8. Чи важко Вам пристосовуватися до нового колективу?
9. Чи намагаєтесь Ви за можливості познайомитися та поговорити з новою людиною?
10. Чи дратують Вас оточуючі люди, і Вам хочеться побути на самоті?
11. Чи подобається Вам постійно знаходитися серед людей?
12. Чи відчуваєте Ви незручність, скованість, коли необхідно першому розпочати знайомство?
13. Чи любите Ви брати участь у колективних іграх, розмовах?
14. Чи почуваєтеся Ви невпевнено серед незнайомих людей?
15. Чи легко Вам буде розважати малознайому компанію?
16. Чи хочете Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?
17. Чи почуваєтеся Ви вільно, потрапивши в незнайому компанію?
18. Ви не почуваєтеся достатньо впевненим і спокійним, коли потрібно говорити перед багатьма людьми?
19. Чи у Вас багато друзів?
20. Чи часто Ви соромитеся, коли спілкуєтесь з незнайомими людьми?

Оцінювання результатів:

Бали	***Рівень комунікативних умінь***
0,10 - 0,45	низький
0,46 - 0,55	нижче середнього
0,56 - 0,65	середній
0,66 - 0,75	високий
0,76 - 1	дуже високий

Рівень комунікативності обчислюється за формулою:

К=0,5×С,
де С – кількість відповідей, що співпала.

Ключ: 1 +, 2 –, 3 +, 4 –, 5 +, 6 –, 7 +, 8 –, 9 +, 10 –, 11 +, 12 –, 13 +, 14 –, 15 +, 16 –, 17 +, 18 –, 19 +, 20 –.

Показник для реєстрації: За кожне співпадання відповіді з ключем нараховується одним бал.

Додаток А.2

Шкала оцінки потреби в досягненнях Ю. Орлова

1. Я думаю, що успіх залежить від везіння, ніж від попередньої підготовки.

2. Якщо мені заборонять займатися улюбленою справою, то життя втратить зміст.
3. Для мене у будь-якій справі важливішим є результат, а не саме її виконання.
4. Вважаю, що діти більше страждають від невдач у навчанні, ніж від поганих стосунків з близькими людьми.
5. Мені здається, що більшість людей зазвичай думають про майбутнє, ніж про теперішнє.
6. В житті у мене було більше успіхів, ніж невдач.
7. Емоційні люди мені подобаються більше, ніж занадто активні.
8. Навіть виконуючи просте завдання я намагаюсь зробити все найкраще.
9. Думаючи про успіх, я можу забути про те, чого не можна робити.
10. Мої рідні вважають мене лінивим.
11. Думаю, що причиною моїх невдач є погані обставини, а не моя провина.
12. У мене більше терпіння, ніж здібностей.
13. Мої батьки контролюють мене занадто строго.
14. Лінь, а не сумніви щодо успіху примушує мене часто відмовлятися від своїх намірів.
15. Думаю, що я впевнена у собі людина.
16. Заради успіху я можу ризикнути, навіть якщо шанси дуже малі.
17. Я наполеглива людина.
18. Коли все вдається, у мене з'являється ще більше сил.
19. Якби я став журналістом, я писав би про цікаві винаходи людей, а не про події.
20. Мої рідні часто не розділяють моїх планів.
21. Я менше прагну досягти в житті, ніж мої товариші.
22. У мене більше наполегливості, ніж здібностей.

Оцінювання результатів:

Оцінка потреби в досягненнях	***Рівень***				
	надто низький	***низький***	***середній***	***вище середнього***	***високий***
Сума балів	1	2, 3	4, 5, 6	7, 8	9, 10
	2 - 9	10, 11	12, 13, 14	15, 16	17, 18 - 21

Ключ: по 1 балу при співпаданні за відповіді:

«так» на питання 2, 6, 7, 8, 14, 16, 18, 19, 21, 22.
«ні» на питання 1, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 20.
Показник для реєстрації: сума балів.

Додаток А.3

Тест схильності до ризику

(модифікований на основі відповідного тесту Л.М. Семенюка**)**

Запитання	***Відповіді***				
	так	***швидше так***	***важко сказати***	***швидше ні***	***ні***
1. Чи перебігли б Ви дорогу у місці з посиленим рухом, щоб швидше надати допомогу хворому?					
2. Чи зупинили б Ви старшокласника, який краде прилад у кабінеті?					
3. Чи змогли б Ви їхати на підніжці товарного вагону при швидкості 100 км / год?					

4. Чи стали б Ви першим переходити дуже холодну річку (наприклад, під час турпоходу)?					
5. Чи ввійшли б Ви разом з приборкувачем до клітки з левами при його запевненні, що це безпечно?					
6. Чи змогли б ви без попередніх тренувань спуститися на лижах із дуже крутого схилу?					
7. Чи змогли б Ви під керівництвом зі сторони вилізти на високу заводську трубу?					
8. Чи ризикнули б Ви схопити за повід коня, що скаче?					
9. Чи поїхали б Ви покататися на мотоциклі з товаришем, який недавно вже потрапив у дорожню аварію?					
10. Чи змогли б Ви стрибнути на рятувальний матрац пожежної команди з 10-метрової висоти?					
11. Чи згодилися б Ви піти на небезпечну для життя операцію, щоб тільки вилікуватись від важкої хвороби?					
12. Чи попливли б Ви в човні разом з сімома однокласниками, якщо знаєте, що він розрахований лише на шістьох?					
13. Чи опустили б Ви руку в хімічний розчин, якщо ваш вчитель запевняє, що це безпечно?					
14. Чи змогли б Ви після деяких попередніх пояснень керувати літаком?					

Оцінювання результатів:

Бали	***Рівень схильності до ризику***
60 і більше	високий
26 - 59	середній
1 - 25	низький (надмірна обережність)

Ключ: «так» – 5 балів, «швидше так» – 4 бали, «важко сказати» – 3 бали, «швидше ні» – 2 бали, «ні» – 1 бал.

Показник для реєстрації: сума балів

Додаток А.4

Шкала самооцінки

Твердження	***Відповіді***				
	дуже часто	***часто***	***інколи***	***рідко***	***ніколи***
1. Мені хочеться, щоб мої друзі підбадьорювали мене.					
2. Я відчуваю свою відповідальність за					

навчання.					
3. Мене хвилює моє майбутнє.					
4. Мені здається, що багато хто ненавидить мене.					
5. Мені здається, що я менш ініціативний, ніж інші.					
6. Мене хвилює мій емоційний стан.					
7. Я боюся здатися необізнаним в чомусь.					
8. Мені здається, що зовнішність інших набагато привабливіша, ніж моя.					
9. Я боюся виступати з промовою перед незнайомими людьми.					
10. Я роблю помилки.					
11. Мені здається, що я не вмію говорити з людьми так, як слід.					
12. Мені не вистачає впевненості у собі.					
13. Я хотів би, щоб інші люди схвалювали мої дії.					
14. Мені здається, що я занадто скромний.					
15. Мені здається, що моє життя не має сенсу.					
16. Мені здається, що багато хто неправильно думає про мене.					
17. Мені ні з ким поділитися своїми думками.					
18. Мені здається, що інші чекають від мене забагато.					
19. Мені здається, що інші не дуже цікавляться моїми досягненнями.					
20. Я соромлюсь.					
21. Я відчуваю, що багато людей не розуміє мене.					
22. Я не почуваюся в безпеці.					
23. Буває, я хвилююся, та даремно.					
24. Я почуваюся ніяково, коли входжу до кімнати, де вже сидять люди.					
25. Я почуваю себе скуто.					
26. Мені здається, що люди про мене пліткують за моєю спиною.					
27. Я впевнений, що люди майже все сприймають легше, ніж я.					
28. Мені здається, що зі мною має статись якась прикрість.					
29. Мене непокоїть думка про те, як інші ставляться до мене.					
30. Мені здається, що я погано знаходжу спільну мову з іншими людьми.					
31. У суперечках я висловлююся тільки тоді, коли впевнений у своїй правоті.					
32. Я думаю про те, чого чекає від мене клас.					

Оцінювання результатів:

Бали	***Рівень самооцінки***
0 - 42	занижена
43 - 85	адекватна
86 - 128	завищена

Ключ: «дуже часто» – 4 бали, «часто» – 3 бали, «інколи» – 2 бали, «рідко» – 1 бал, «ніколи» – 0 балів.

Показник для реєстрації: сума балів

Додаток А.5

Шкала тривожності Ч. Д. Спілберга. Ситуативна тривожність

Оцініть, наскільки точно дані твердження описують ваше самопочуття зараз	***Відповіді***			
	так, згоден повністю	***майже згоден***	***не зовсім***	***ні***
1. Я спокійний				
2. Мені ніщо не загрожує				
3. Я напружений				
4. Я відчуваю жаль				
5. Я почуваюся вільним				
6. Я засмучений				
7. Мене турбують можливі невдачі				
8. Я відчуваю, що добре відпочив				
9. Я стривожений				
10. Я відчуваю внутрішнє задоволення				
11. Я впевнений у собі				
12. Я нервую				
13. Я не знаходжу собі місця				
14. Я роздратований				
15. Я відчуваю скутість				
16. Я задоволений				
17. Я стурбований				
18. Я надто збуджений, мені якось ніяково				
19. Мені радісно				
20. Мені приємно				

Оцінювання результатів:

Бали	***Рівень ситуативної тривожності***
менше 30	низький
30 - 45	середній
46 і більше	високий

Ключ: «так, згоден» – 4 бали, «швидше так» – 3 бали, «не зовсім» – 2 бали, «ні» – 1 бал.

СТ=(3+4+6+7+9+12+13+14+15+17+18)–(1+2+5+8+10+11+16+19+21+22)+50

Показник для реєстрації: сума балів

Додаток А.6

Шкала тривожності Ч. Д. Спілберга. Особистісна тривожність

Оцініть, наскільки точно дані твердження описують ваше самопочуття кожного дня	***Відповіді***			
	так, завжди	***майже завжди***	***інколи***	***ніколи***
1. Я відчуваю задоволення від навчання				
2. Я дуже швидко втомлююсь на заняттях				
3. Я можу легко заплакати				
4. Я хотів би, щоб мені таланило так само у навчанні, як і іншим				
5. Я програю, тому що занадто повільно приймаю рішення				
6. Зазвичай у школі я бадьорий				
7. Очікувані труднощі тривожать мене				
8. Я спокійний і зібраний у школі				
9. Я занадто переживаю через дрібні зауваження				
10. Я достатньо щасливий				
11. Я через усе дуже переживаю				
12. Мені не вистачає впевненості				
13. Я почуваю себе у безпеці				
14. Я намагаюсь уникати критичних ситуацій та труднощів				
15. У мене буває хандра				
16. Я задоволений				
17. Будь-які дрібниці відволікають і дратують мене				
18. Я так переживаю через проблеми в школі, що потім довго не можу забути їх				
19. Я врівноважений				
20. Мене охоплює хвилювання, коли я думаю про свої шкільні справи				

Оцінювання результатів:

Бали	***Рівень особистісної тривожності***
менше 30	низький
30 - 45	середній
46 і більше	високий

Ключ: «так завжди» – 4 бали, «майже завжди» – 3 бали, «інколи» – 2 бали, «ніколи» – 1 бал.

ОТ=(2+3+4+5+7+9+11+12+14+15+17+18+20) – (1+6+8+10+13+16+19+21+22)+35

Показник для реєстрації: сума балів

Додаток А.7

Методика визначення особистісної адаптованості школярів (А. В. Фурман)

Оціни своє ставлення	***Моє ставлення***				
	дуже позитивне	***позитивне***	***нейтральне***	***негативне***	***дуже негативне***
І. У ШКОЛІ до:					
1) учителів					
2) класного керівника					
3) навчальних предметів					
4) школи та її вимог					

5) однокласників					
II. У СІМ'Ї до:					
1) матері					
2) батька					
3) брата/сестри					
4) бабусі, дідуся та інших родичів					
III. НА ВУЛИЦІ до:					
1) близьких друзів					
2) знайомих, товаришів					
3) батьків своїх друзів					
4) сусідів					
IV. У ВЛАСНОМУ «Я» до:					
1) власної поведінки					
2) внутрішнього «Я»					

Оцінювання результатів:

Ключ: «дуже позитивне» +5, «позитивне» +4, «нейтральне» – 0, «негативне» -4, «дуже негативне» -5.

Показник для реєстрації: сума балів за всіма блоками

Бали	***Рівень психолого-психологічної адаптації***	***Вид психолого-психологічної адаптації***
75	максимальний	адаптованість
73 - 74	дуже високий	
69 - 72	високий	
64 - 68	середній	
57 - 63	низький	
50 - 56	неочевидна неадаптованість	неадаптованість
40 - 49	очевидна неадаптованість	
30 - 39	ситуативна дезадаптованість	дезадаптованість
21 - 29	стійка очевидна дезадаптованість	
0 - 20	критична дезадаптованість	
-75 - 1	суперкритична дезадаптованість	

Додаток А.8

Методика вимірювання імпульсивності В. А. Лосенкова

Твердження	***Відповіді***			
	так, завжди	***майже завжди***	***інколи***	***ніколи***
1. Якщо я почав роботу, то доводжу її до кінця. 2. Я спокійно відповідаю на різні зауваження. 3. Я виконую свої обіцянки. 4. Я говорю і дію під впливом настрою. 5. В напружених ситуаціях я добре себе контролюю. 6. У мене часто і без причин змінюється настрій. 7. Я багато що роблю не так, як треба було б, якщо не вистачає часу. 8. Я намагаюсь зробити те, що задумав.				

9. Я дотримуюсь у словах і діях приказки: “Сім раз відмір, один раз відріж”. 10. Я байдуже ставлюсь до тих, хто несправедливо бурчить і чіпляється до мене, наприклад, в автобусі. 11. Я сумніваюсь у своїх силах і можливостях. 12. Я швидко починаю нову справу, але легко втрачаю до неї інтерес. 13. Я вмію стримуватися, коли хтось з дорослих несправедливо дорікає мені. 14. Мені здається, що я ще не знайшов справи, яка підходить мені. 15. Моя думка може декілька раз змінюватися під впливом обставин. 16. Мене важко роздратувати. 17. У мене виникають бажання, які з різних причин не можна здійснити. 18. Обговорюючи з кимось питання, я часто змінюю свою думку. 19. Мені буває набридає справа так, що я її кидаю і починаю нову. 20. Я трохи неврівноважений (маю мінливий настрій, поведінку).				

✍ ***Оцінювання результатів***:

Бали	***Рівень імпульсивності***
66 - 80	високий
35 - 65	середній
34 і менше	низький

Ключ:

«так, завжди» – 1 бал, «майже завжди» – 2 бали, «інколи» – 3 бали, «ніколи» – 4 бали за питання – 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 13.

«так, завжди» – 4 бали, «майже завжди» – 3 бали, «інколи» – 2 бали, «ніколи» – 1 бал за питання – 4, 6, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20.

Показник для реєстрації: відповіді сумуються**.**

Додаток А.9

Тест оцінки рівня конфліктності

1. Чи характерне для Вас прагнення підкорити інших собі?
   а) ні; б) інколи; в) так.
2. Чи є у Вашому колективі люди, які Вас бояться чи ненавидять?
   а) так; б) важко сказати; в) ні.
3. Який Ви є більшою мірою?
   а) миролюбний; б) впертий; в) в міру поступливий.
4. Чи часто Ви критикуєте інших?
   а) часто; б) періодично; в) рідко.
5. Що б Ви зробили, якби Вас вибрали старостою нового класу?
   а) намітив би план роботи на рік і переконав усіх в його доцільності;
   б) вивчив би всіх і встановив контакти з тими, хто користується авторитетом;

в) часто радився б з іншими.

6. У випадку невдачі Ви відчуваєте:
   а) невіру у покращення; б) поганий настрій; в) образу на себе.
7. Чи характерно для Вас відстоювати і дотримуватися традицій Вашого колективу?
   а) так; б) швидше всього так; в) ні.
8. Чи належите Ви до людей, які краще скажуть правду в очі, ніж промовчать?
   а) так; б) швидше всього так; в) ні.
9. Які з цих рис Ви найбільше хотіли б у себе викорінити?
   а) дратівливість; б) образливість; в) нетерпимість до зауважень інших.
10. Якою людиною вважають Вас ваші друзі?
    а) оригінальним; б) позитивно налаштованим; в) наполегливим.
11. З чим Ви боретесь найчастіше?
    а) з несправедливістю; б) з непотрібною балакучістю; в) з себелюбством.
12. Що для Вас найбільш характерно?
    а) недооцінювати свої здібності;
    б) оцінювати свої здібності достатньо точно;
    в) переоцінювати свої здібності.
13. Що Вас приводить до конфлікту з людьми частіше всього?
    а) що я занадто часто хочу бути головним;
    б) що я роблю всім багато зауважень;
    в) що я занадто прямо висловлюю свої думки про інших

✍ ***Оцінювання результатів***:

Ключ	***а***	***б***	***в***
1.	1	2	3
2.	3	2	1
3.	1	3	2
4.	3	2	1
5.	3	2	1
6.	2	3	1
7.	3	2	1
8.	3	2	1
9.	2	1	3
10.	2	1	3
11.	3	2	1
12.	2	1	3
13.	1	2	3

Показник для реєстрації: відповіді сумуються

Бали	***Рівень конфліктності***
39 - 42	дуже високий
36 - 38	високий
33 - 35	вище середнього
30 - 32	трохи вище середнього
27 - 29	середній
24 - 26	трохи нижче середнього
21 - 23	нижче середнього
18 - 20	низький
14 - 17	дуже низький

Додаток Б

Діагностичні карти

Додаток Б.1.

Діагностична карта характерологічних особливостей (перший параметр важковиховуваності)

Показники характерологічних особливостей	***Ознаки***		
	допустима норма (рівень)	***зона ризику (рівень)***	***група ризику (рівень)***
Адаптованість	адаптованість	неадаптованість	дезадаптованість
Схильність до ризику	середній рівень	низький рівень	високий рівень
Мотивація досягнення	вище середнього, високий	середній	надто низький, низький
Комунікативність	високий, дуже високий	середній	низький, нижче середнього
Самооцінка	адекватна	занижена	завищена
Конфліктність	нижче середнього, низький	трохи вище середнього, середній	високий, вище середнього
Тривожність особистісна	середній	високий	низький
Імпульсивність	середній	низький	високий

Додаток Б.2
Діагностична карта міри вихованості (другий параметр важковиховуваності)

Показники міри вихованості	***Ознаки***		
	допустима норма	***зона ризику***	***група ризику***
Зовнішній вигляд підлітка	охайний вигляд, що не привертає своєю демонстративністю уваги	байдужість до зовнішнього вигляду	недбалість, неординарність і являє собою, по суті, виклик оточуючим
Мімічний образ підлітка	добродушний, рівний, без різних гримас	періодичне гримасування у ситуаціях афекту	постійно зухвалий, задирливий вираз
Мова підлітка	грамотність в межах вікових особливостей, допустимі жаргонізми	ситуативне вживання слів ненормативної лексики	постійне використання ненормативної лексики
Міжособистісні стосунки	не визнання системи ієрархічних сходинок як абсолютної при побудові міжособистісних відносин в колективі	керівництво у стосунках не лише «значущістю» людини, а й ставленням до неї	визнання лише ієрархічних сходинок у побудові міжособистісних відносин

Додаток Б.3.

Діагностична карта характеру девіантних проявів

(третій параметр важковиховуваності)

Показник		***Ознаки***			
		норма	***допустима норма***	***зона ризику***	***група ризику***
Негативні якості і властивості		прояв негативних якостей лише у психотравмуючих ситуаціях, прагнення до самовиховання	1-2 негативні якості, усвідомлюються і є намагання їх виправити	2-3 негативних якості, не усвідомлюються, є прагнення до самовипрадовування	4 і більше негативних якості, усвідомлюються, але сприймаються як достоїнства
Порушення норм спілкування і поведінки	***причина***	через незнання чи нерозуміння вимог	переважно під впливом однолітків	у стані збудженості, афекту	заради самоствердження, підкорення інших
	частота прояву	рідко*	періодично	періодично	систематично, часто без видимих причин
Характер апсихологої поведінки		рідко	недотримання культурних норм	недотримання соціальних норм	недотримання правових норм
Спрямованість особистості		<u>позитивна</u> – мотиви критерії позитивного і негативного в основному сформовані правильно; надає перевагу загальнокорисним цілям перед власними	<u>нестійка</u> – для підлітка добре те, що дає задоволення, поганим вважає все те, що заважає цьому; мотиви поведінки ситуативні.	<u>конфліктного характеру</u> –*в* духовній сфері йде боротьба між добрим і поганим, чергуються позитивні і негативні вчинки; <u>спрямованість на себе</u> – яскраво проявляється егоїзм; підліток думає про себе, потім про тих, хто корисний, на інших не зважає.	<u>різко негативного характеру</u> – підліток вважає себе особливим, прощає собі всі недоліки, але не терплячий до інших; критерії позитивного випливають зі своєї завищеної оцінки, негативного – зі зневажання оточуючих.

Примітка.

«Рідко» щодо поведінкових проявів свідчить, що їх не можна кваліфікувати як девіантну поведінку, якщо вони не відповідають встановленим раніше (§ 1.1.) критеріями девіантності.

Додаток В.1

Зразок заняття № 12 тренінг-курсу «Мотивація діяльності»

***Тема*: Школа майбутнього.**

Мета: допомогти підліткам визначити своє ставлення до школи та продумати, як можна процес навчання в класі зробити більш цікавим та захоплюючим, сприяти формуванню позитивного ставлення до навчання, позитивних, дружніх стосунків між членами групи та толерантного ставлення до педагогів.

Хід заняття

1. Гра «Веселка».

Мета: підняти настрій членів групи, закріпити їх впевненість у собі, стимулювати їх готовність до спілкування.

Хід гри

Інструкція: звичайно, ви всі не один раз бачили веселку. Може хтось назвати всі кольори веселки, а може хтось сказати, як пахне повітря тоді, коли ми спостерігаємо на небі веселку?

Ми бачимо веселку після того, як небо освіжило землю дощем. Зараз ми скористаємось кольорами веселки для того, щоб повітря в нашій кімнаті стало чистим і не каламутним, вільним від всіх неприємностей, всіх турбот та нерадісних думок.

Спочатку уявіть собі, що вся кімната наповнене червоним повітрям. Подивіться на це сяюче червоне повітря, яке оточує нас, вдихніть його. Якщо ви хочете, то можете доторкнутись до цього червоного повітря або відчути його приємний аромат.

Тепер уявіть, що кімната наповнилась оранжевим повітрям. Ви можете вдихати його, доторкатись до нього...Вам не здається, що оранжеве повітря пахне апельсинами?

Подивіться, тепер повітря навколо нас стало жовтим! Насолоджуйтесь цим жовтим повітрям, що світиться. Ви ніби купаєтесь в променях сонця. Вдихайте це жовте сяйво, доторкайтесь до нього.

Колір повітря, що оточує нас знову змінився. Це колір перших весняних листочків. Ми ніби пірнули у весну! Відчуйте її прекрасну свіжість та аромат!

Дива продовжуються. Раптом повітря заграло всіма відтінками голубого кольору. Доторкніться до кольору ранкового бездонного неба! Насолоджуйтесь сяючою блакиттю! Розправте руки, мов крила і повільно летіть в голубому просторі.

Подивіться, повітря навколо нас поступово густішає, його колір від голубого поступово переходить до синього. Це колір моря. Від нього неможливо відірвати погляд. Синє повітря здається таким, що його можна розгрібати як воду.

І, нарешті, повітря в нашій кімнаті стало фіолетовим. Доторкніться до нього руками та відчуйте його глибину! Вдихніть колір нічної прохолоди...

А тепер уявіть собі, як ви виходите з останнього кольору і бачите колір, що наповнює зараз нашу кімнату. Струсіть з себе залишки всіх кольорів і відчуйте їх.

Запитання для обговорення:

- Що ви відчували під час виконання вправи?
- Яким емоційним станом супроводжувалось у вас занурення в той чи інший колір?
- Які бажання у вас виникли після виконання вправи?

2. ***Вправа «Нові шкільні правила».***

Мета: дати можливість підліткам спочатку вигадати в малих групах жартівливі і, навіть, абсурдні правила для школи, щоб потім запропонувати одне чи два дійсно серйозних правила.

Хід вправи

Об'єднати учасників у групи по дві-три особи.

Інструкція: Чи вважає хто-небудь з вас, що педагогам і школярам можна дозволити їздити коридорами школи на роликах? Ви хочете, щоб педагогам дозволяли говорити в школі тільки після 10.00? Чи сподобалось би вам, якби щопонеділка було заборонено приходити до школи в одязі синього кольору?

- Напишіть на аркуші паперу приблизно 10 жартівливих правил для школи, але таких, над якими і ви самі зможете посміятись.
- Тепер візьміть інший аркуш паперу і напишіть на ньому 2 правила, які дійсно могли б допомогти школі, класу, або вам особисто.

Запитання для обговорення:

- Яке правило тобі здалось найсмішнішим?
- Яке із запропонованих правил тобі здається найважливішим?
- Чи вважаєш ти, що учні повинні брати участь у прийнятті шкільних правил?
- Чи маєш ти можливість брати участь у прийнятті рішень у класі?

3. Вправа «Від любові до ненависті...»

Мета: допомогти підліткам визначити своє ставлення до школи і придумати, як можна зробити процес навчання цікавішим.

Хід вправи

1) складіть на окремому аркуші 2 відповідних списки:

а) що для вас у школі є цікавим?
б) що для вас у школі є нудним? (5хв)

2) об'єднайтеся по дві-три особи і спробуйте скласти спільні списки того, що в школі є цікавим, а що є нудним. (10хв)

3) обговорення в групі, як зробити навчання в школі більш цікавим і привабливим.

Запитання для обговорення:

- Що в школі найцікавіше для тебе?

- А що найнудніше?
- Чи говорять підлітки у твоєму класі, що їм сподобався або не сподобався урок?
- Чи придумав ваш клас що-небудь, щоб зробити навчання цікавішим?
- Як можна покращити життя класу?

4. Вправа «Школа майбутнього».

Мета: допомогти підліткам відтворити свої установки на шкільне життя в малюнках.

Хід вправи

Інструкція: пригадайте оповідання відомого американського письменника-фантаста Айзека Азімова «Фах», в якому автор змальовує школу майбутнього. Зараз у вас є унікальна можливість спробувати створити свою школу. Можете намалювати майбутнє школи, яку ви відвідуєте, або фантастичну школу.

Підлітки об'єднуються в групи по дві-три особи (можливе індивідуальне виконання завдання). Після закінчення роботи (15-20 хв.) учасники підгрупи представляють свої доробки.

Запитання для обговорення:

- Які почуття у вас викликало виконання завдання?
- Чи важко вам було працювати у групі?
- Чи траплялось, що у членів підгрупи виникали схожі думки?
- Чи виникали суперечності?
- Як ви з ними справлялись?
- Що було легшим: малювати школу чи захищати роботу групи?

5. Завершення заняття.

Запитання для обговорення:

- Що цікавого було на сьогоднішньому занятті для вас?
- Чи були завдання, які викликали у тебе труднощі щодо виконання? У чому вони проявлялися?
- Яке із завдань видалось найцікавішим?
- Чи є у тебе якісь побажання групі?

Додаток В.2

Зразок заняття № 5 тренінгу спілкування «Розвиток комунікативних умінь»

***Тема*: Як бути толерантною людиною.**

Мета: показати значущість толерантної поведінки під час взаємодії з іншими, формувати навички безоціночного спілкування.

Хід заняття

1. Гра-розминка «Емоція по колу».

Мета: активізувати підлітків до роботи в групі, розвивати навички вербального спілкування.

Хід вправи

Всі учасники тренінгу сідають у коло, кожен почергово за допомогою міміки передає якусь емоцію, всі інші один за одним її повторюють. Гра закінчується, коли всі учасники передадуть свої емоції.

Запитання для обговорення:

- Чи легко було показувати та передавати власну емоцію?
- Чи важко було відтворювати чужі емоції?
- Що ви відчували, коли ви передавали позитивну емоцію?
- Що ви відчували, коли ви передавали негативну чи нейтральну емоцію?

2. Міні-лекція «Толерантна людина».

Тренер-інструктор коротко знайомить учасників тренінгу з поняттям «толерантність».

3. Вправа «Асоціативний ряд до слова «толерантність».

Мета: засвоїти поняття «толерантність», розширити його зміст.

Хід вправи

На фліп-чарті по вертикалі записується слово «толерантність». Учасники почергово називають характеристики людини, що асоціюються з поняттям «толерантність» і починаються з букви вертикального рядка. Наприклад:

Т_____
О_____
Л_____
Е_____
Р_____
А_____
Н_____
Т_____
Н_____
І_____
С_____
Т_____

Ь___(всі риси характеру, які властиві толерантній людині)____

4. Розігрування ситуацій.

Мета: навчити підлітків виражати свої почуття без оцінок, невдоволення, образ.

Хід вправи

Учасники об’єднуються у три групи для обговорення або розігрування таких ситуацій:

1. Твоя молодша сестричка понищила кілька твоїх підручників.
2. Батьки виражають своє невдоволення, тому що ти повернувся додому пізно.
3. Твої друзі організували вечірку, а тебе на неї не запросили.

Запитання для обговорення:

- Які висловлювання ми переважно використовуємо у повсякденному житті?
- Чи важко було вам поводитися як толерантна людина?
- Що ви відчували, коли до вас зверталися толерантно?

5. Підбиття підсумків. Вправа «Закінчи речення».

Тренер разом з групою безоціночно обговорює всі види діяльності, використані під час тренінгу. Учасники висловлюють свої думки, закінчуючи речення: «Мені було..., тому що...».

Додаток В.3

Зразок заняття № 4 тренінг-курсу «Профілактика агресивності»

***Тема*: Коли я гніваюся...**

Мета: показати ті емоції та почуття, які виникають у агресивних людей, вчити підлітків розуміти людину в стані гніву, розвивати навички саморегуляції.

Хід заняття

1. Гра-розминка «М'яч по колу».

Мета: активізувати учасників, підготувати їх до подальшої роботи.

Хід вправи

Всі учасники сідають у коло, тримаючи руки за спиною. У тренера в руках м'ячик, який треба передати по колу із рук в руки якомога швидше, таким чином, щоб м'ячик не впав на підлогу.

2. Вправа «Малюють діти».

Мета: розвиток емоційної сфери підлітків.

Хід вправи

Учасникам пропонується на аркушах паперу намалювати себе в стані гніву. Після закінчення роботи, учасники представляють свої доробки.

Запитання для обговорення:

- Як ви почували себе, коли перебували в такому стані?
- Чи хотіли б ви знову повернутися цей стан? Чому?
- Чи може цей вираз обличчя відображати стан іншої людини?
- Чи приємно вам дивитись на людину з таким виразом обличчя?

3. Міні-лекція «Що таке агресивність».

Тренер у стислій формі знайомить підлітків з поняттям «агресивність» та розповідає про причини виникнення гніву.

4. Вправа «Маленький привид».

Мета: навчити підлітків у прийнятній формі виражати накопичений гнів.

Хід вправи

Тренер пропонує учасникам погратися у маленького привида, якому захотілось трохи полякати людей та побешкетувати. Коли тренер плесне в долоні, підлітки піднімають руки, згинаючи їх у ліктях, розставляють пальці і вимовляють «страшним голосом» звук «У-у-у». Якщо тренер плескає в долоні тихенько, звук вимовляється теж тихенько.

Запитання для обговорення:

- Чи легко було вам виконувати цю вправу?
- Які емоції та почуття викликало у вас виконання цієї вправи?

5. Вправа «Сороконіжка».

Мета: навчити підлітків взаємодіяти з ровесниками, сприяти згуртованості дитячого колективу.

Хід вправи

Підлітки стають один за одним, тримаючись за талію. Ведучий – Сороконіжка – починає спочатку просто рухатись вперед, потім присідає, стрибає на одній нозі, і т.д., а всі учасники гри повторюють рухи за ним. Головне завдання: не розірвати єдиний ланцюг, зберегти «Сороконіжку» неушкодженою.

6. Вправа «Емоції героїв».

Мета: сприяти формуванню емпатії, вмінню оцінити ситуацію і поведінку оточуючих.

Хід вправи

Дорослий читає учасникам групи казку. В процесі читання підлітки відкладають на парті кілька карток із зображеннями різних емоційних станів.

Запитання для обговорення:

- Чому вам здається, що герой був сумний, веселий, ...?
- Які прояви тих чи інших емоцій ви помітили (аргументуйте свою думку)?
- Які почуття у вас викликало виконання цієї вправи?

Примітка.

Текст казки не повинен бути дуже великим і повинен відповідати обсягу уваги та пам’яті дітей певної вікової групи.

7. Підсумки заняття, зворотній зв’язок.

Запитання для обговорення:

- Що найбільше вас вразило на сьогоднішньому занятті?
- Які почуття у вас викликало виконання вправ?
- Яка вправа видалася найскладнішою? Чому?